

вуліца, якая ішла прыблізна па трасе сучаснай вуліцы Каінава. На астатняй частцы гэтага раёна сістэма забудовы не прасочваецца. Як і раней, тут функцыяніравалі дзве царквы — уніяцкая Св. Іллі, якая стаяла над Сожам, і праваслаўная Прачыстай Багародзіцы каля Гарадца.

Такім чынам, у сярэдзіне XVIII ст. у Крычаве было 724 пляцы (429 былі забудаваныя). Фактычна горад нават на гэты час не дасягнуў той колькасці жылых дымаў, якія ён меў напярэдадні Паўночнай вайны 1700—1721 гг. Больш познія інвентары Крычаўскага староства не ўтрымліваюць ніякіх звестак пра планіроўку Крычава, і таму немагчыма вызначыць, якія змены адбываліся ў тапаграфічнай структуры горада ў другой палове XVIII ст.

Вывучэнне планавай кампазіцыі цэнтральнай часткі Крычава сярэдзіны XVIII ст. паказ-

вае, што планіроўка горада ў гэты час была галінападобнай. Ад двух апорных цэнтраў — замка і рынка — адыходзілі ў розныя бакі вуліцы-радыусы. Складванню радыяльнай сістэмы планіроўкі горада садзейнічала патрэбнасць захавання ў межах горада дарог, якія адыходзілі ў розныя бакі з яго цэнтраў. У той жа час інвентар 1747 г. сведчыць, што планавая структура горада ўжо вырасла за рамкі проста радыяльнай. У горадзе ўсё больш актыўна пачынае фарміравацца галінападобная структура забудовы, узнікненню якой садзейнічала функцыянальная патрэбнасць прайсці кароткім шляхам з ваколіц горада да гандлёвай плошчы і адміністрацыйнага цэнтра (Мокеев Г. А., 1976. С. 5). Галінападобную планіроўку пачалі атрымліваць і другія гарадскія раёны — Забялышчын і Загарадзішча.

§ 3. Культавыя пабудовы

Сярэднявечча нельга ўявіць сабе без рэлігійнага жыцця. Яно з'яўлялася арганічнай часткай паўсядзённай дзейнасці чалавека. Цэрквы, касцёлы, сінагогі былі своеасаблівай візітоўнай карткай гэтай эпохі, якая застаецца амаль недаследаванай галіной культурнай спадчыны. Рэлігія ў сярэднявеччы прасяквала ўсе сферы жыцця чалавека, і апасрэдавана мела вялікі ўплыў на ўзаемадачынненні і жыццё ўнутры горада.

Першыя звесткі аб распаўсюджванні хрысціянства ў наваколлях Крычава мы атрымліваем з курганных пахаванняў. Радзіміцкія кур-

ганныя могільнікі з пахаваннямі па абрадзе трупаспалення, якія, верагодна, можна аднесці да канца X — пачатку XI ст., сустракаюцца каля паселішча X—XI стст., размешчанага ў пойме Сожа, у наваколлях г. Клімавічы (Раскопки..., 1910. С. 239—243). Аднак яшчэ да сярэдзіны XII ст. перажыткі паганства прасочваюцца ў курганах радзімічаў. Пра гэта сведчаць захаваныя рытуальныя вогнішчы ў курганах, багаты інвентар пахаванняў, знойдзеныя паганскія амулеты-падвескі. У той жа час у радзіміцкіх пахаваннях амаль адсутнічаюць крыжыкі.

Да перажыткаў язычніцтва можна аднесці і наяўнасць адначасова «нармальнай» вышыні (ад 100 см і вышэй) кургана з пахаваннямі на гарызонце ў нешырокіх і неглыбокіх падкурганных ямах. На думку Е. А. Шынакова, у глыбінных раёнах зямлі радзімічаў пераход да хрысціянскіх бескурганных могільнікаў адбываўся даволі хутка (Шынаков Е. А., 1992. С. 47—48).

Верагодна, больш актыўнае распаўсюджванне хрысціянства ў зямлі радзімічаў у другой палове XII—XIII ст. было звязана з уключэннем гэтых зямель у склад Смаленскага княства і арганізацыяй у апошняй самастойнай епархіі. Ужо ў Статуце 1136 г. Расціслава Мсціславіча гаворыцца, што Кречют, у якім даследчыкі бачаць сучасны Крычаў, плаціў на карысць епіскапіі даніну памерам у адну грыўню (Древнерусские..., 1976. С. 143).

Праз некалькі дзесяцігоддзяў, у другой палове XII — пачатку XIII ст. (Алексеев Л. В., 1980. С. 25; Янин В. Л., 1994. С. 118) побач з Крычавам, у Мсціславе, ужо служыў епіскап, пра што сведчыць згадванне Мсціслава ў гра-

Мал. 41. Гарадзішча Замкавая гара. Энкалпіён

маце «Аб пагароддзі і пачэсціі». Безумоўна, служба епіскапа ў горадзе прадугледжвала наяўнасць хрысціянізаванага насельніцтва не толькі ў ім самім, але і ў яго наваколлях.

Безумоўна, на паселішчы, пабудаваным з дапамогай княскай улады, павінен быць хрысціянскі храм. Таму, Мікольская царква, якая існуе сёння і згадвалася ў крыніцах XVII—XVIII стст. на Замкавай гары, верагодна, бярэ свой пачатак з часоў пабудовы ўмацаванага паселішча і з'яўляецца першым крычаўскім храмам.

Першыя бясспрэчныя сведчанні хрысціянізацыі насельніцтва Крычава адносяцца толькі да XIV—XV стст. У культурным слоі дзядзінца разам з керамікай XV ст. і гаршковападобнай кафляй з квадрыфольным вусцем быў знойдзены крыж-энкаліён (мал. 41). Ён мае памеры 6,5×5,5 см і, верагодна, з'яўляецца паўторнай адліўкай у глінянай форме, адціснутай, у сваю чаргу, з гатовага крыжа. Пра гэта сведчыць той факт, што выявы святых і распяцце на вонкавай паверхні недастаткова выразныя. Адваротны бок крыжа моцна пашкоджаны карозіяй, таму ідэнтыфікаваць яе немагчыма. Па сваёй форме і сюжэту вонкавай паверхні крычаўскі крыж-энкаліён вельмі падобны на крыжы з надпісамі, шырока распаўсюджаныя з 40-х гадоў XIII ст. (Алексеев Л. В., 1974. С. 212. Рис. 2:4, 5).

Другім артэфактам, які пацвярджае факт распаўсюджання хрысціянства сярод жыхароў Крычава, з'яўляецца фрагмент меднага двухбаковага крыжа з абламанымі верхняй і ніжняй часткамі (мал. 42). На пярэдняй частцы крыжа, у сярэдзіне, — распяцце Хрыста, па баках выявы Маці Боскай з надпісам (Мр), Іаана Багаслова (Іа) і, магчыма, Марыі Магдалены і Логіна-сотніка. На адваротным баку ў сярэдзіне — прарок Ілля, а на канцах — па двое святых з неразборлівымі надпісамі. Крычаўскі крыж вельмі падобны на крыж, апублікаваны Б. І. і В. І. Ханенка, і на энкаліён з Княжай гары (Ханенко Б. И., Ханенко В. И., 1899. Табл. XII, 140; Археология. Древняя Русь, 1997. Табл. 104:19). М. А. Ткачоў стратыграфічна датаваў крыж XII—XIII стст., аднак В. Р. Пуцко лічыць, што крыж, мяркуючы па стылістыцы выканання, датуецца XIV—XV стст.

Прыкладна ад гэтага часу — пачатку XV ст. — з'яўляюцца на старонках пісьмовых крыніц і крычаўскія храмы. Магчыма, у горадзе, у першую чаргу на яго замку, існавала драўляная царква, але звесткі пра яе не захаваліся, а археалагічна яе рэшткі таксама не прасочваюцца.

Мал. 42. Гардзішча Замкавая гара. Крыж

На сённяшні дзень існуе агульнапрынятая думка, што найбольш ранняя крычаўская царква з'яўляецца Іллінская. Бытуе паданне, што яе будаўніцтва звязана з цудоўным выратаваннем ад тапельства вялікай княгіні Алены. Гэта адбылося на дзень Св. Іллі і таму вялікі князь Казімір Ягелончык загадаў пабудаваць па берагах розных рэк у Вялікім княстве Літоўскім шэсць цэркваў у гонар Св. Іллі. Адну з іх узвялі ў Крычаве. Традыцыйна гэтую падзею адносяць да 1447 г. (Записки..., 1867. С. 2).

Аднак у гэтым паданні ўкраліся храналагічная і гістарычная памылкі. Вялікая княгіня Алена Іванаўна была жонкай вялікага князя Аляксандра (1495—1506 гг.), а не Казіміра Ягелончыка. Таму і Іллінская царква была пабудавана не раней за гэтыя гады.

Іллінская царква праз увесь час атрымлівала падтрымку з боку крычаўскіх дзяржаўцаў. Так, Канстанцін Шалуха, дзяржаўца Крычаўскі і Лучыцкі, надаў свяшчэннікам гэтай царквы бортныя землі, названыя «Окуловшчызна» і «Козаковшчызна». Таксама ім былі падараваны Іллінскай царкве два перавозы праз Сож; адзін размешчаны непасрэдна каля царквы, а другі знаходзіўся на Алучыцкай дарозе. Акрамя таго, ад яго ж Іллінская царква атрымала сенажаці і месцы для рыбнай лоўлі.

І ў далейшым вялікія князі і крычаўскія дзяржаўцы таксама час ад часу давалі Іллінскай царкве розныя наданні. Так, у 1569 г. Стэфан Баторы надаў царкве «отчыну» Караба-

новскую, два возеры і пацвердзіў правы на два перавозы. Усё гэта было пацверджана каралём і вялікім князем Жыгімонтам Вазам у 1628 г. (НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1928, арк. 14).

Найбольш ранняя вядомая крычаўская царква — Спаская. Згадваецца яна ў крыніцах XVI—XVIII стст. на Забялышчынскім пасадзе. У прывілеі, дадзеным 6 лютага 1587 г. Раману Стратановічу, гаворыцца, што крычаўская царква Св. Спаса была пабудавана дзякуючы кіеўскаму мітрапаліту Ісідору (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 72, арк. 15—16). Мітрапаліт кіеўскі і ўсяе Русі Ісідор вядомы ў сярэдзіне XV ст. (1437—1441 гг.) і знаходзіўся ў ВКЛ, толькі на працягу шасці месяцаў, са жніўня 1440 г. (Галенчанка Г. Я., 1996. С. 504—505). Таму дату ўзвядзення Спаскай царквы ў Крычаве можна абмежаваць другой паловай 1440 — пачаткам 1441 г.

Пасля гэтага інфармацыя пра Спаскую царкву на доўгі час знікае. Толькі ў сярэдзіне 60-х гадоў XVI ст. у Крычаве згадваецца «спаскі поп Сиваконь Длатовичъ» (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 37, арк. 524—525). Потым царква ўпамінаецца 3 лютага 1576 г., калі згодна з прывілеем караля Стэфана Баторыя ў ёй служыў Раман Стратановіч. Тады ж ён атрымаў пацвярджэнне на зямлю пры сяле Міхеевічы, якая здаўна належала царкве Св. Спаса, і на царкоўны пляц у горадзе (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 74, арк. 56 адв. — 57). Акрамя таго, прывілеем ад 6 лютага 1587 г. Стэфан Баторыя надаў пацвярджэнне на царкоўную пустаўшчыну Ляскоўшчыну пры Міхеевічах, пажалаваў на Спаскую царкву склад воску і кожны год на свята Св. Спаса 12 пудоў мёду (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 72, арк. 15—16).

Наяўнасць на процілеглых канцах Крычавы сярэдзіны XV — пачатку XVI ст. — на Забялышчыне і каля Гарадца — дзвюх цэркваў дазваляе сцвярджаць, што існавалі храмы і ў цэнтральнай частцы горада. Як мінімум, у гэты час была царква на дзядзінцы — Замкавай гары і 1—2 царквы — на пасадзе, размешчаным паміж Забялышчынскім ручаём і Крычаўцам. Верагодна, на пачатку XVI ст. у горадзе было 5—6 цэркваў.

У сярэдзіне 60-х гадоў XVI ст. у Крычаве згадваецца царква Св. Юрыя. Захаваўся ліст вялікага князя да крычаўскага дзяржаўцы А. Б. Шалухі аб выдзяленні «на выхаванне» папу царквы Св. Юрыя ў Крычаве Саве Кандратовічу 2 валок зямлі. Сава Кандратовіч адначасова служыў у двух крычаўскіх храмах — Юр'еўскім і Іллінскім (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 37, арк. 524—525). Іллінскую царкву

С. Кандратовіч, верагодна, атрымаў у 1568 г. Ва ўсялякім выпадку, 10 лістапада 1568 г. вялікі князь Жыгімонт-Аўгуст пагадзіўся даць па просьбе крычаўскага дзяржаўцы К. А. Шалухі нейкаму крычаўскаму папу Саве Іллінскую царкву, якая «в пусте стоит» (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 49, арк. 39 адв.). На пачатку 1587 г. С. Кандратовіч звярнуўся да караля і вялікага князя Стэфана Баторыя з лістом, у якім паведамляў, што з-за старасці не можа больш служыць службу, і таму праціў, каб вялікі князь аддаў тыя цэрквы ягонаму сыну Нікіфару. Стэфан Баторыя задаволіў просьбу Савы Кандратовіча і аддаў абедзве царквы Нікіфару Кандратовічу «до живота, со всеми кгрунтами» (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 72, арк. 24).

У другой палове XVI ст. у горадзе ўжо была і царква Св. Параскевы Пятніцы, на якую даніны давалі яшчэ крычаўскія дзяржаўцы Мікалай Служка і Багдан Саламарэцкі (НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1928, арк. 15). У гэты ж час існавала і царква Раства Хрыстова, на якую ў 1566 г. давалі фундуш Дзядзеркі-Тураўскія. Святаром у ёй на той час служыў Васіль Сямёнавіч Цітовіч (ИЮМ, 1900. С. 123—126).

У маі 1577 г. кароль Жыгімонт Ваза падараваў крычаўскім мяшчанам права на «две склады мёду» па дзесяць пудоў у год. Адно «складь» дазвалялася «разсыціць» на Раство Хрыстова, а другую — на свята Св. Міхаіла. Грошы, атрыманыя ад продажу «разсычанага» мёду, павінны былі ісці на аздабленне крычаўскіх цэркваў, воск з мёду на царкоўныя патрэбы (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 74, арк. 277 адв.). Гэтыя ж правы пацвярджаліся каралём Жыгімонтам Вазам у 1588 і ў 1592 гг. (АЗР, 1851. С. 56—57, № 39).

У канцы XVII ст. (1694 г.) горад меў 8 цэркваў — Св. Мікалая ў замку, Св. Спаса на Забялышчыне, Св. Іллі, Св. Юрыя, Св. Параскевы Пятніцы, Раства Хрыстова, Уваскрасенская царква і Узнясення дзевы Марыі (НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1928, арк. 31—32).

З пералічаных цэркваў прыцягвае ўвагу найперш назва апошняй — Узнясення дзевы Марыі. Царкоўны дагмат аб узнясенні дзевы Марыі існуе толькі ў каталіцкай царкве. Таму перад намі альбо уніяцкая царква, альбо, што найбольш верагодна, касцёл. Але пра гэта гаворка будзе ісці ніжэй.

Асобныя інвентары паведамляюць пра існаванне «рускіх школ» пры праваслаўных храмах. Так, у 1682 г. яна была на Бочкавай вуліцы пры Уваскрасенскай царкве, у 1747 г. — пры царкве Св. Юрыя (НГАБ, кмф-5, воп. 1,

адз. зах. 1926, арк. 6; НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1936, арк. 33).

Да канца XVIII ст. большасць цэркваў у Крычаве заставаліся ў лоне праваслаўя і толькі адзінкавыя храмы перайшлі ў унію.

У 1596 г. была падпісана Брэсцкая царкоўная унія. Кароль Жыгімонт Ваза, прыхільнік каталіцызму, актыўна садзейнічаў распаўсюджванню уніі на землях ВКЛ. Крыніцы неаднаразова фіксуюць факты прымусовага пераводу праваслаўных храмаў у падпарадкаванне іерархаў, якія прынялі унію. Не абмінуў гэты працэс і Крычаў, дзе частка цэркваў перайшла да уніяцтва.

Так, у 1602 г. кароль Жыгімонт III пацвердзіў прывілей крычаўскага і лучыцкага старасты Багдана Саламарэцкага крычаўскаму папу Сцяпану Бенядзіктавічу на царкву Св. Спаса на Забялышчыне, на якую ён быў уведзены мітрапалітам кіеўскім Міхаілам Рагозам (з 1596 г. уніяцкі мітрапаліт) (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 85, арк. 194 адв.). У 1604 г. за рэчкаю Крычаўкай каля гарадзішча Гарадзец згадваецца царква «Святой Пречистой» — Багародзіцы. Права на вядзенне ў ёй службы прасіў у караля святар крычаўскі Навум Лук'янавіч. Ён спасылаўся на тое, што раней у гэтай царкве служыў ягоны бацька Лук'ян. Кароль Жыгімонт Ваза дазволіў яму служыць у царкве «да жывата» — пажыццёва і браць на сябе даходы з царквы. Дазваляючы служыць службу ў царкве «водлуг веры руское», кароль загадваў Навуму Лук'янавічу падпарадкавацца тым царкоўным іерархам, якія «во единопстве с костолом католицкимъ под звирхностию столицы найвысшее апостолское рымское были» (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 88, арк. 97 адв.).

На пачатку 1605 г. уніяцкай была ўжо і царква Св. Мікалая, што стаяла ў замку. У ёй служыў Іона Бенядзіктавіч, пастаўлены на службу Іпаціем Пацеем — архіепіскапам, мітрапалітам кіеўскім, галіцкім і «всёя Руси». Кароль Жыгімонт Ваза пацвердзіў яму права на службу ў гэтым храме, пры ўмове знаходжання «в единстве з кастёлом Римским» (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 176, арк. 863—864). У 1609 г. Бенядзіктавіч прасіў караля дазволіць перадаць права на службу свайму сыну Васілю. Кароль пагадзіўся задаволіць яго просьбу пры ўмове, што Васіль будзе знаходзіцца «под послушенством велебного митрополита киевского, пастыря своего» (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 86, арк. 738 адв.).

У 1610 г. крычаўскай Увакрасенскай царквой апекаваўся Полацкі (уніяцкі) мітрапаліт

(НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 176, арк. 870). У 1623 г. згадваюцца як уніяцкія крычаўскія царквы Узнясення Хрыстова і Святой Прачыстай. У першай было два прыдзелы: адзін у гонар Св. Кузьмы і Дзям'яна, а другі — у гонар Св. Афанасія. Прывілей на гэтыя царквы быў атрыманы Мікітам Андрэевічам Стратаповічам ад мітрапаліта Галіцкага і ўсёя Русі І. Руцкога (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 100, арк. 8 адв. — 9 адв.).

Улічваючы, што нават у Магілёве на пачатку XVII ст. былі зачынены ўсе праваслаўныя царквы (Записки игумена..., 1862. С. VII), нельга выключыць, што і астатнія крычаўскія царквы не абмінулі прымусовага пераводу ў унію.

Пасля смерці Жыгімонта Вазы новы кароль Рэчы Паспалітай Уладзіслаў IV пачаў праводзіць больш памяркоўную палітыку ў дачыненні да праваслаўных. Так, у 1636 г. Полацкая уніяцкая епархія была падзелена паміж двума іерархамі. Уніяцкія іерархі сядзелі ў Полацку, а для праваслаўных была нанова арганізавана епархія ў Магілёве — іменавалася Магілёўская, Мсціслаўская і Аршанская.

З узнёўленнем праваслаўнай епархіі пачаўся выхад цэркваў з падпарадкавання уніяцкім іерархам. Магчыма, тады і крычаўскія царквы вярнуліся ў праваслаўную епархію. Ва ўсялякім выпадку, пад час пераходу Крычавы пад уладу Рускага царства (1654 г.), прысягу на вернасць цару Аляксею Міхайлавічу прымала праваслаўнае і каталіцкае насельніцтва горада, а пра прыхільнікаў уніі нічога не згадваецца (Белоруссия в эпоху..., 1960. С. 96—97).

Пасля вайны 1654—1667 гг. доўгі час адсутнічаюць звесткі аб наяўнасці ў горадзе уніяцкіх храмаў. З канца XVII — пачатку XVIII ст. крыніцы фіксуюць новыя спробы актыўнага распаўсюджвання уніі на ўсходзе Рэчы Паспалітай. Прычым гэты працэс набіраў моц і насіў гвалтоўны характар. Так, ужо на пачатку 40-х гадоў XVIII ст. большасць праваслаўных цэркваў Мсціслаўскай пратапопіі была пераведзена ў унію. Такі ж працэс ішоў і ў Крычаўскай пратапопіі.

У 20-я гады XVIII ст. крыніцы змяшчаюць факты прымусовага пераводу крычаўскіх цэркваў у унію. Так, у 1725—1727 гг. у Крычаўскага (Вохарскага) манастыра сілаю адабралі царквы. За тое, што праваслаўныя святары адмаўляліся пераходзіць у унію, іх збівалі, саджалі ў турмы (Бантыш-Каменский Н. Н., 1805. С. 426—427, 430).

Асабліва гэты працэс узмацніўся ў 40-я гады XVIII ст. Так, святар крычаўскай царквы Св. Параскевы Пятніцы Аляксандр Цітовіч, які

першапачаткова падтрымаў паўстанне пад кіраўніцтвам Вашчылы, жадаючы пазбегнуць пакарання, паехаў да смаленскага уніяцкага епіскапа і там прыняў унію. Вярнуўшыся ў Крычаў, пачаў прымушаць сваю паству да пераходу ў унію. Яго намаганням садзейнічаў упраўляючы староства, які прымушаў прыхаджан наведваць богаслужэнне ў уніяцкім храме. Арандатар Крычаўскага замка забраў з Мікольскай праваслаўнай царквы царкоўнае начынне (Мараш Я. Н., 1974. С. 227–228; НГАБ, ф. 694, воп. 2, адз. зах. 3713, арк. 33). Акрамя таго, актыўны ўдзел у пераводзе крычаўскіх цэркваў пад кіраўніцтва уніяцкага епіскапа прымаў і крычаўскі ксёндз Іллінч.

У 1745 г. крычаўскія цэрквы Раства Хрыстова і Іллінская былі пераведзены ў унію (Бантыш-Каменский Н. Н., 1805. С. 440), але заставаліся пад юрысдыкцыяй уніяцкіх святароў нядоўга. Пратэст, з якім звярнуўся да караля магільёўскі праваслаўны архіепіскап І. Ваўчанскі, верагодна, меў свой уплыў, і крычаўскі дзяржаўца Іеранім Фларыян Радзівіл быў вымушаны спецыяльным лістом забараніць упраўляючаму староствам гвалтоўна пераводзіць людзей у унію.

Верагодна, забарона Радзівіла (ИЮМ, 1888. С. 370–371) дазволіла адстаяць гэтыя цэрквы — Св. Параскевы Пятніцы, Раства Хрыстова і Іллінскую. Ва ўсялякім выпадку, царква Св. Параскевы Пятніцы адзначана як праваслаўная на плане горада 1778 г., а цэрквы Раства Хрыстова і Іллінская былі пераведзены ў унію толькі ў другой палове XVIII ст.

Новы этап пераводу крычаўскіх праваслаўных храмаў у унію пачаўся на пачатку 50-х гадоў XVIII ст. і зноў быў звязаны з дзейнасцю крычаўскага ксяндза Іллінча. Як піша М. М. Бантыш-Каменскі, у верасні 1751 г. ён звярнуўся з лістом да караля, у якім тэндэнцыйна падаў канфесійную сітуацыю ў Крычаўскім старостве. У выніку гэтага кароль выдаў прывілей, якім перадаваў у унію ўсе крычаўскія праваслаўныя храмы і астатнія 20 праваслаўных храмаў, якія на тот час заставаліся ў старостве (Бантыш-Каменский Н. Н., 1805. С. 321). Але, верагодна, гэтыя падзеі адбыліся некалькі раней, бо ўжо ў маі 1751 г. кароль Аўгуст III пацвердзіў усе наданні крычаўскім цэрквам, якія яны атрымалі на працягу XVI–XVIII стст., пры ўмове, што яны будуць знаходзіцца пад старшынствам полацкага уніяцкага мітрапаліта і Рымскага касцёла (НГАБ, кмф-18, воп. 1, адз. зах. 176, № 665, 666, арк. 862–872).

Гэты гвалтоўны акт выклікаў вялікі міжнародны скандал. У абарону крычаўскіх праваслаўных вернікаў выступіў рускі пасол у Варшаве Кейзерлінг, у выніку чаго кароль даручыў разбірацца з гэтай справай падканцлеру

ВКЛ князю Чартарыйскаму (Бантыш-Каменский Н. Н., 1805. С. 321–323).

Верагодна, і на гэты раз справа была вырашана на карысць праваслаўных, бо царква Раства Хрыстова была абернута ў унію толькі ў 1762 г. У яе прыход уваходзіў не толькі горад, але і мястэчка Гронаў (Геранімаў), вёскі Міхеевічы, Вепрын, Вушакі, Вахор, Сакольнічы, Хацілавічы, Рэчыца, Макаўё, Цыганавы, Дарлівае, Гарбатка, Свіная, Глушкава, Зуі, слабодкі Прохараўка, Лешчынка, Гарадная і Ахорскі мужчынскі манастыр (ИЮМ, 1888. С. 146–149). Пад юрысдыкцыяй уніяцкага мітрапаліта яна заставалася да 1781 г., потым зноў стала праваслаўнай (Материалы для истории., 1903. № 1–2. С. 3).

Уніяцкай у другой палове XVIII ст. стала і царква Св. Іллі Прарока. Спроба перавесці яе ў унію ў 1751 г. закончылася няўдала, і толькі ў 1763 г. яна была падпарадкавана уніяцкім мітрапалітам (Мейер А., 1901. С. 103). На плане горада 1778 г. яна адзначана яшчэ як уніяцкая.

Адносна часу будаўніцтва каталіцкага храма ў Крычаве адсутнічаюць дакладныя звесткі. Звычайна сустракаецца інфармацыя, што першы касцёл тут быў пабудаваны паводле распараджэння каралевы Боны ў 1620 г. (Słownik geograficzny..., 1883. S. 793–794; Nasze kościoły, 1913. S. 94–96). Толькі ў А. С. Дэмбавецкага ёсць звесткі, што касцёл у Крычаве пабудаваны каралевай Бонай ў 1628 г. (Опыт описания..., 1884. С. 144). Але ж каралева Бона жыла ў першую палову XVI ст. і таму гэтая інфармацыя выклікае пэўны недавер, тым болей што візіты крычаўскага касцёла за 1805, 1841, 1842 гг. вядуць гісторыю гарадской каталіцкай святыні толькі ад 1745 г. (НГАБ, ф. 1781, воп. 26, адз. зах. 1387, арк. 92).

Між тым некаторыя назіранні сведчаць пра магчымасць узвядзення касцёла менавіта ў першай палове XVII ст. Падвязка будаўніцтва крычаўскага касцёла пад дзейнасць каралевы Боны, як адзначалася, не мае ніякіх падстаў. Саму ж дату будаўніцтва каталіцкага храма — 1620–1628 гг., на наш погляд, можна прыняць — гэта пацвярджаюць шматлікія ўскосныя дадзеныя.

Па-першае — гэта дазвол крычаўскім мяшчанам на дзве ярмаркі ў год, на якіх яны мелі права сычэння мёду. Згодна з каралеўскім прывілеям аб наданні гораду магдэбургскага права (1633 г.), воск, атрыманы пры сычэнні мёду, павінны былі дзяліць напалам. Адна палавіна ішла на карысць касцёла, а другая — на карысць царквы (ИЮМ, 1879. С. 309.). Гэта першы факт, які ўскосна сведчыць, што ў горадзе на той час ужо існавала каталіцкая святыня.

Далей. Пры пераходзе Крычава пад уладу рускага цара ў 1654 г. цар Аляксей Міхайлавіч загадаў прывесці да прысягі на вернасць усіх жыхароў горада — як праваслаўных, так і каталікоў (Белоруссия в эпоху..., 1960. С. 96—97), што яшчэ раз падкрэслівае наяўнасць у Крычаве ў першай палове XVII ст. жыхароў каталіцкага веравызнання, якія павінны былі мець сваю культавую святыню.

Але звесткі пра крычаўскі касцёл адсутнічаюць у сінодзе біскупа Сапегі 1669 г. (Biskupstwo Wileńskie..., 1912. S. 129—130, 467—469), хоць нельга выключыць, што ён быў знішчаны пад час захопу горада маскоўскімі войскамі ў сярэдзіне XVII ст. і да 1669 г. яшчэ не быў адроджаны.

У другой палове XVII ст. каталіцкі храм у Крычаве ўпершыню згадваецца ў інвентары горада 1682 г.: на замку, за царквой Св. Мікалая стаіць «зруб на касцёл» (НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1926, арк. 3). Што потым стала з гэтым зрубам, невядома. У інвентары 1694 г. ніякіх звестак няма ні пра сам касцёл, ні пра зруб для яго, а наступны больш-менш дакладны інвентар горада адносіцца толькі да 1747 г.

Аднак, як мы казалі вышэй, магчыма, менавіта касцёл хаваецца пад назвай царквы Узнясення дзевы Марыі ў інвентары горада 1694 г. І падставай для такіх думак з'яўляецца той факт, што ў рэестры касцёлаў Віленскай дыяцэзіі, паводле сінода біскупа Зенькевіча 1744 г., крычаўскі касцёл названы ў ліку іншых каталіцкіх храмаў Аршанскага дэканата (Biskupstwo Wileńskie..., 1912. S. 181).

Верагодна, месца касцёла было не зусім спрыяльнае і таму ў сярэдзіне XVIII ст. у горадзе пачалося будаўніцтва новага каталіцкага храма. Менавіта гэтая падзея адлюстравалася ў захаваных да нашых дзён візітах крычаўскага касцёла.

Першыя дакладныя пісьмовыя звесткі аб арганізацыі і будаўніцтве касцёла ў Крычаве адносяцца да 1745 г. 20 ліпеня гэтага года крычаўскі стараста Іеранім Радзівіл аддаў загад упраўляючаму крычаўскім старостам Паўлу Цялецкаму выдзяліць пляцы пад будаўніцтва фарнага касцёла і плябані. Прычым Іеранім Радзівіл падкрэсліваў, што «земельный участок должен быть однакожь не в близком положении от замка, чтобы, в случае, сохрани Бог, возникновения бунтов не было еще большей измены от костёла. Притом строго предупреждаю, чтобы самый участок никак не находился на которой либо горе, тем более на такой, которая образует другой угол Замковой горы» (ИЮМ, 1888. С. 391). Гэты загад быў выкана-

ны ўжо да 26 жніўня. Пад фарны касцёл крычаўскаму ксяндзу Рэгінальду Іллінічу былі выдзелены 5 пляцаў агульным памерам 28,5 прэнта (ИЮМ, 1888. С. 392).

18 верасня 1745 г. у працэс арганізацыі крычаўскага касцёла актыўна ўключылася і каралева Марыя Юзэфа — магчыма, адсюль і ідзе блытаніна з удзелам у арганізацыі касцёла каралевы Боны. Каралева Марыя Юзэфа асобым фундушам для забеспячэння каталіцкага касцёла і плябані ў Крычаве паклала ў Дрэздэнскі банк 4000 талераў з дазволам штогод 8 снежня на свята «непарочнага зачацця дзевы Марыі», у гонар якой і быў узведзены крычаўскі касцёл, браць з гэтай сумы 1000 талераў.

Наданны на касцёл князя Радзівіла і каралевы Марыі Юзэфы былі пацверджаны каралём Аўгустам III, які, акрамя таго, у верасні 1746 г. дазволіў крычаўскаму плябану выбіраць з сялян Магілёўскай эканоміі добраахвотныя ахвяраванні на касцёл хлебам і воскам (ИЮМ, 1888. С. 358). Прычым ва ўсіх прывілеях падкрэсліваецца, што пажалаванні даюцца на «нанова» заснаваную плябанію і касцёл.

Усё гэта яшчэ раз падкрэслівае, што каталіцкая святыня ў Крычаве не была навіной. Прывілеі князя Радзівіла і каралевы Марыі Юзэфы толькі аднавілі духоўнае жыццё горада і яго наваколляў каталіцкага веравызнання.

Ва ўсялякім выпадку, у інвентары 1747 г. у Крычаве згадваецца касцёл, размешчаны ў канцы Пятніцкай вуліцы. Касцёл і яго плябань займалі пляц зямлі ў 9 прэнтаў (НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1936, арк. 24). Верагодна, гэта і быў касцёл, пазначаны ў сінодзе біскупа Зянькевіча 1744 г.

Адначасова ў інвентары адзначаецца, што на рагу рынка і вуліцы «Ражэственскай» у 1747 г. будуюцца новы фарны касцёл. Пад касцёл і плябань адводзіліся 5 гарадскіх пляцаў агульным памерам 23 прэнта (НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1936, арк. 24, 27). Гэта, верагодна, і ёсць тая самая каталіцкая святыня, на якую далі фундушы каралеўская сям'я і князь Іеранім Радзівіл. Касцёл быў пабудаваны з дрэва, стаяў на каменным падмурку, меў дзве вежы і дах, крыты гонтам (НГАБ, ф. 1781, воп. 26, адз. зах. 1387, арк. 94).

Што потым стала са старым касцёлам, крыніцы не паведамляюць. Магчыма, ён быў разабраны. Ва ўсялякім выпадку, на плане Крычава 1778 г. паказаны толькі адзін каталіцкі храм.

Калі ў Крычаве ўпершыню з'явіліся яўрэі, дакладна невядома. Пісьмовыя крыніцы бяспрэчна сведчаць пра іх жыццё ў горадзе толькі

пачынаючы з канца XV ст., але значна больш крыніц пра іх захавалася з пачатку XVII ст.

Яўрэі згадваюцца ў прывілеі 1634 г., які пашыраў магдэбургскае права горада (ИЮМ, 1879. С. 312). Паводле прывілея, дадзенага крычаўскім яўрэям каралём Янам Казімірам у 1664 г. і пацверджанага ў 1682 г. каралём Міхалам Сабескім, яны мелі ад папярэднікаў Яна Казіміра розныя прывілеі на пляцы, агароды, грунты, правы на будаўніцтва сінагогі (НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1932, арк. 10). Гэта сведчыць пра тое, што сінагога ў Крычаве існавала яшчэ да 1648 г., калі на каралеўскі стол сеў Ян Казімір.

Агульная колькасць яўрэяў, што пражывалі ў Крычаве ў XVII–XVIII стст., невялікая. Так, у 1682 г. іх у горадзе ўсяго было 48 (ДГАЛ, ф. 1280, воп. 2, адз. зах. 533, арк. 8 адв. – 9). Не нашмат павялічылася іх колькасць і ў больш позні час. Так, у інвентарах

Крычава за 1720 і 1723 гг. адзначаюцца 24 «жыдоўскія» дымы. У інвентары горада за 1727 г. адзначаецца наяўнасць 30 «жыдоўскіх» дымаў, акрамя тых, якія жылі на шляхецкіх юрыдыках (усяго 40 «жыдоўскіх» дымаў) (НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1931/2, арк. 12; НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1933/2, арк. 18; НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1932, арк. 42).

Для такой невялікай колькасці яўрэяў дастаткова было адной сінагогі, і яна, альбо, як яе яшчэ называлі, «школа жыдоўская», згадваецца ў інвентарах Крычава другой паловы XVII–XVIII ст. (НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1925, арк. 11; НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1926, арк. 10; НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1936, арк. 34). Так, у 1679 г. яна была на Галкавай вуліцы, а ў 1747 г. – на Жыдоўскай вуліцы (НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1925, арк. 11; НГАБ, кмф-5, воп. 1, адз. зах. 1936, арк. 34).

§ 4. Гарадскія могілкі

У структуру кожнага населенага паселішча ўваходзяць і некропалі – месца пахавання жыхароў. У X–XIII стст. гэта былі курганныя могілкі, а ў больш позні час – бескурганныя хрысціянскія могілкі. Курганныя могілкі раннесярэднявечнага Крычава, якія звычайна знаходзіліся па-за межамі паселішча, да нашых дзён не захаваліся. Звестак пра іх няма ні ў апісаннях археалагічных помнікаў мінулых стагоддзяў, не згадваюцца яны і ў шматлікіх інвентарах староства і горада другой паловы XVII–XVIII ст.

Верагодна, яны былі знішчаны даволі рана. Сведчаннем гэтаму, магчыма, можа служыць прывілей 1563 г. вялікага князя Жыгімонта-Аўгуста Сафрону Абухаву на «селище Тризенское в месте нашем Крычовском» (ИЮМ, 1900. С. 116).

Прывілей ускосна паведамляе, што месца, на якім рабілі трызну па нябожчыку (адсюль назва селішча) і, безумоўна, размешчанае каля былога могілкі, ужо ў XVI ст. было ўключана ў межы горада.

Хрысціянскія могілкі больш позняга часу размяшчаліся як у горадзе, так і за яго межамі, што паўплывала на развіццё тапаграфіі горада. Рэшткі гарадскога могілкі былі адкрыты пад час даследаванняў гарадзішча Гарадзец. Яго існаванне на гэтым месцы адзначалі яшчэ ў мінулым стагоддзі М. В. Фурсаў і С. Ю. Чалоўскі (Дневник..., 1892. С. 33). Апісваючы даследаванні на Гарадцы, яны паведамляюць, што імі былі зафіксаваныя шматлікія пахаванні, размешчаныя адно каля аднаго. Як адзначаецца ў іх справаздачы, «при

последовательной послойной съёмке земли обнаружено, что курган (гарадзішча. – А. М.) представляет древнее кладбище в два яруса». Нябожчыкі ляжалі адзін над адным, прычым назіраліся адрозненні ў форме пахаванняў у ярусах. Так, у нябожчыкаў з ніжняга яруса рукі выцягнуты ўздоўж тулава. У нябожчыкаў з верхняга яруса рукі складзены на грудзях ці жываце (Фурсов М. В., Чоловский С. Ю., 1893а. С. LXX–LXXI).

Невядома, што прынялі даследчыкі за двух'ярусныя могілкі. Хутчэй за ўсё, такое ўражанне ў ніх склалася ў выніку таго, што яны даследавалі помнік гарызантальнымі пластамі, не ўлічваючы, што пляцоўка гарадзішча мае нахіл. Пад час даследавання Гарадца ў 1995, 1997–2000 гг. падобная карціна двух'ярусных пахаванняў намі не была зафіксавана. Пахаванні сустракаюцца ўжо ў першым стратыграфічным гарызонце. Глыбіня магільных ям ад сённяшняй дзённай паверхні вагаецца ад 0,7 да 1,5 м, і ўсе яны зроблены ў культурным слоі гарадзішча. Памеры іх – ад 1,6 да 1,8 м у даўжыню і 0,7 – 0,9 м у шырыню. Форма пахавальных ям прамавугольная. Усе нябожчыкі ляжалі на спіне, галавой арыентаваныя на захад. Рукі ў нябожчыкаў былі складзены на грудзях ці на жываце. Усе пахаванні зробленыя ў трунах з дошак, што прасочваецца па астатках драўлянага тлену і знаходках цвікоў.

Датаваць час функцыяніравання могілкі дапамагаюць асобныя знаходкі з верхняга стратыграфічнага слоя Гарадца, якія не маюць

